

האזורים, במילים פשוטות; honor הוא תפיסה הנורמת לאדם לפעול לגיטימי אלה שביישו אותו ולתשפיל את אלה שהשפילו אותו, זאת ועוד, בהכרות הדרת כבוד רבות כללי הדרת הכבוד מחילים דרישות שונות ואף הפוכות על נשים ועל גברים. אישה מאבדת את הדרת כבודה כאשר הטרדה מינית שלה מוכתם – ולא כן לגבי הגבר. יתרה מזו – חילול מינימותה של האישה מכתים לא רק את הדרת כבודה, אלא בראש ובראשונה את הדרת כבודו של הגבר המופקד על שמירת מיניותו זו.

מול מושג הכבוד המסורתי תחת מציבה קמיר את מושג כבוד האדם הגלברלי המודרני, שאותו היא מפרקת לשני מושגים נפרדים: "כבוד סגולי" וכבוד האדם. מושג זה נועד לסמן לשענתה קו אדום שאין לחצות אותו ביחסי אנוש בשום נסיבות. דהיינו, המדובר על מערך זכויות היסוד הבסיסיות המהוות את המינימום ההכרחי לחיים אנושיים בסיים, והכוללות זכויות כמו הזכות לחיים, לבריאות, לתרבות, משעבוד, ועוד. "כבוד המהרה" לעומת זאת הוא מושג דהב ופולוורליסטי הרבה יותר לשיטתו, המביע סבלנות כלפי כל אדם על תכונותיו וצרכיו המיוחדים. זהו סוג הכבוד שממנו ניתן לגזור רבות מן הטריות המכוננת היום וזכויות חברתיות וזכויות קבוצתיות. כבוד המהרה הוא אפוא הנוכח הנוסח או הקומה השנייה של הזכויות ושל האוטוריטטים האנושיים נסמכים או מעל הכבוד הסגולי. לנסות, מושג הכבוד האחרון שקמיר מתייחסת אליו הוא "הילת הכבוד", שעניינו למעשה תפיסת כבוד האדם בהגלכה והחודת. כאן הכוונה להיט של כבוד האדם הנגמר מכבוד הכבוד, והכוון ללא הפוך בין כבוד האדם לבין בריאותו בצלב האל.

לאחר שהיא עומדת על ארבע משמעותותיו השונות והמובחנות של מושג הכבוד עוברת והכותבת לכמתו בעזרת מושגי כבוד אלו היבטים של המהשבה הציונית המדינית ושל ההבנה והמשפט בישראל. בקשרה של הציונות המדינית של הציגל וכן גוריון היא מאירה אפוא קיומן של תפיסות של הדרת כבוד לצד תפיסות של כבוד סגולי (פרק ב), בתקשרה של המורשת ההתרבותית היהודית היא מאירה תפיסות של הילת כבוד לצד הדרת כבוד, ומשרטטת ציגוי דרך בתולדות הדרת הכבוד הישראלית (פרק ג), ברובד המשפטי היא מנתחת את שה הכבוד בפסיקה בית המשפט העליון לפני חקיקת חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו (פרק ד) ולאחריו (פרק ה), ומייחדת דיון נפרד לשיח כבוד האדם או בעצם להיעדרו של שיח זה מפסיקה בית המשפט בעניינים הנוגעים לליכוש (פרק ו), הפרקים החותמים את הספר עוסקים בהשקת בין מושגי הכבוד השונים לבין מעמדן של נשים בישראל, ובמסגרת זו דנה קמיר ומציגה דו תפיסות של נשים ונשיות במסגרת הדרת הכבוד הציונית (פרק ז) והן את דפוסי התפתחותו של הפמיניזם הישראלי במסגרת וכתלק מעולם הדרת הכבוד הציוני (פרקים ח ו ט), המתודולוגיה שעליה נסמך ניתוחת בפרקים השונים היא מוצגת ונעזרת בין סקירה וניתוח של ספרות מתקריית בתחום לבין ניתוח מקיף של פסיקה בית המשפט העליון שעליה מתבסס הדיון בפרקים המשפטיים של הספר.

הריעיה היא אפוא רחבה ביותר, ומושג הכבוד על משמעותותיו השונות מספק בכל הקשר את מסגרת הניתוח והחודת לדיון התרבותי המשפטי כאחד, מצד אחד עוברת זו מלשורה את הדיון הקיים בסוגיות אלה, שכן דו"א מסייעת להשיג מחדש תופעות ואירועים

אורית קמיר שאילה של כבוד: ישראליות וכבוד האדם.

ירושלים: הוצאת כרמל, תשס"ה, 2004, 250 עמודים.

נירה רמלט*

ספרה של אורית קמיר שאילה של כבוד לוקח על עצמו משימה נכבדה, מעניינת וייחודית, הוא בוחן ומציג את המשמעות המיאוטריות השונות ולעתים הפוכות של מושג הכבוד או "כבוד האדם", הנוכח בשנים האחרונות להתייחסות גוברת והולכת בשיח המשפטי והציבורי בישראל, לאור מכן מנתח הספר את ייצוגיו הליטוריים והעכשוויים של מושג זה ואת ביטויי השונים בהגות הציונית, בתרבות ובמשפט בישראל.

בוליה המשפטית, ובה עקרון "כבוד האדם" למעמד פורמלי מפורש בשנת 1992 עם חקיקתו של חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו. חוק זה הציב את ערך "כבוד האדם" במרכז מגילת זכויות היסוד החוקתית הישראלית ושינה את פניו של שיח הזכויות בישראל לכלי תפר. כיום אין כמעט פסק דין או דיון משפטי העוסק בשאלה של זכויות שאינו מפנה לערך "כבוד האדם" כבסיס להכרה בזכות חוקתית כזו או אחרת. עם זאת, כפי שמציגת קמיר בספרה, השאלה מהו כבוד האדם היא שאלה שטרם כוודה כנדרש, שכן לחוקיקו של החוק לא קדם דיון ציבורי משפטי מקיף במשמעותו של עיקרון זה ובחשיפה שאמורה להיות לו על שיח הזכויות בישראל. בשל תדברים הללו נטלה על עצמה קמיר את המשימה להתחיל בדין רציני מסודר במושג הכבוד. הנחה המוצא שלה היא כי יש להתייחס בציניות לכחורה הישראלית דווקא בערך הכבוד ולהעמדתו במרכז מגילת זכויות האדם המהותית, היא רואה בתורה זו כמבטאת את הדימוי העצמי הישראלי הקולקטיבי, ומכריזה על מחלבותה תאורייתולוגית של המדינה, דהיינו השענה היא כי גם לפני שוכה למעמד חוקתי מפורש תיוות הכבוד ערך דומיננטי בחברה הישראלית. מתוך נקודת מוצא זו יוצא אפוא הספר שאילה של כבוד לנסות לפרק את משמעותותיו השונות של מושג הכבוד, ולעמוד על מקורותיהן, השלכותיהן ועל יחסי הגומלין ביניהן.

בשלב הראשון בוחן הספר ומציג ארבעה מושגי כבוד שונים. השענה היא שהמונח הישראלית-עברי "כבוד" אינו מסמן משמעות אחת, אלא הוא מסתיר בתוכו מספר משמעותות גבולות, שבשפה האנגלית ניתן להבחין ביניהן בעזרת המילים: honor, dignity, respect, glory. קמיר מציגה לתבחיין בעברית בין משמעותות שונות אלה באמצעות ארבעה ציורים לשון של המושג כבוד: הדרת כבוד (honor), כבוד סגולי (dignity), כבוד מקרה (respect) והילת כבוד (glory). הפרק הראשון בספר מציג ארבעה מושגים אלה בהרחבה ועומד על משמעותם המובחנות.

מושג הכבוד הראשון שקמיר דנה בו – "הדרת כבוד" – הוא מושג הכבוד המסורתי המדום-מודרני, הננוע בהקבטים מעמדים ומסידור-ארכיליים ומאפיין בעיקר חברות מסורתיות. כבוד או honor בחברות כאלה "הוא מעל לכלל הדיגשות המובחנת לחוקיות ההשפלה והבושה, רגישות המתבטאת במשקת הפרט שזאתורים יתקא בו, ובמייחיה להתקנא בתלולת

* אוניברסיטת תיבה
1. שם, ע' 11.

בנוכחותו או בהיעדרו המפגינים של המונח "כבוד האדם" במסיקת בית המשפט העליון בתקופות השונות. הבחינה הראויה היא ההבחנה ההיסטורית הקונקרטית של סוג ומחמת הזכויות הפרטיות הנחשבות כחלק מכבוד האדם, שכן להוכיח לפני הדין את חוקי התוקף והאחריות מוטל הכבוד לכך גם אינו נתון בדינו כלים מספיקים להגן המפתחות הפרטיות ומשפוטיות כמו אלה הקשורות בצמדתן של המפגינים הישראלים – סוגיה שהספר בודש לה בהרחבה בפרקו האחרונים. תחת זיכור של קמיר היא שכשם שמונח הכבוד היה מאז והמונח ערך דומיננטי בחבית הישראלית, כך הדבר גם ביחס למפגינים הישראלים, שכונו עצמו משהו ימיו על תפיסת של כבוד, בנסיבות אלה מתוארת ומנוהלת צמדתו של המפגינים הישראלי מתוך פרושה של כבוד, והשענה היא כי תפיסת חרשות של "כבוד סוגי" ו"כבוד מרחי" מנחות את המפגינים הישראלים החדש האציוני, לעומת תפיסתו של "הדרת כבוד" שאפיינו את הגל הראשון הציוני של הפעילות המפגינית. עם זאת, המפגינים הוא ביטוד שיה של שוויון מודרי, דהיינו, השאלה מהו שוויון מודרי וכיצד ניתן לקדמו הלכה למעשה הנה שאלה שניתן לדאוג בה ציר מכונן בהתפתחותה של המאוריה המפגינית של המשפט. אין ספק שבתגודתו של מונח זה עשתה המאוריה המפגינית כבת דרך תוך שבמסגרת תורמים תחלואים השונים התגבשו תשובות שונות ולעתים סותרות לשאלה מהו שוויון מודרי וכיצד ואין להגדירו כהינה משפטיה. אולם השוויון כערך הנו אצטורילי להחלטה ולעשייה המפגינית גם בישראל; בהמה היסטורית המוגדרת יש לדברים הללו ביטוי מפורש בספרות מפגינית משפטיה שבהם שימש עיקרון השוויון כל כבוד האדם והחירות, ובמאבקים משפטיים מפגיניים שבהם שימש עיקרון השוויון כל מפורש להגדרת התביעה המפגינית ולזיהוי הכלים המשפטיים לכאורה, חוק יסוד: כבוד האדם והחירות הכיב לשינוי מסוים במגמה זו, אולם ספק אם המודבר בשינוי מהותי ולא בשינוי מסוים. חוקי העלאת כאמור למדרגה חוקתית על-חוקית את ערך "כבוד האדם" והחיות לפחות ברמה המלית והמפורשת את עקרון השוויון מהוץ לחוקי עומדה זו יצרה

5. לדין מפרט יותר בסוגיה זו ראו: נחיה רימלט "המפגינים המשפטי בישראל – מנין ולזון החוקים על שונות? כבוד ושוויון במקבת ספרה של אורית קמיר "מפגינים, זכויות ומשפט" עיתון משפט כו (תשס"ו) 857.
6. ראו למשל: פ. דאז "ישים במשפט הישראלי", בתוך: נשים במלכות, על מצב האשה בישראל (רפנה ירצאלי ואחרים) (עורכות) יק אדום, 1982; וכן בגני"ל 153/87 שקד"אל ג' השר לענייני חרות, פ"ד מבז(2) 221; בגני"ל 958/87 פורד ג' מעצת עיריית תל-אביב-יפו, פ"ד מבז(2) 309; בגני"ל 104/87 נבו ג' בית הדין האציוני לעבודה, פ"ד מד(4) 249.
7. חתוך נוקמן לאתר שנים של מאבקים ופשיטות פוליטיים, שבסופן עוננו בחוק רק אותם זכויות וערכים שניתן היה לגבש סביבם רוב פוליטי בכנסת. בבסיבה אלה כוללת לשוננו המפורשת של חתוך ההיסטוריה לכבוד האדם, לחירות, לזיווג על הנות, למרשות ולקניין, אך לא לשוויון. לחופש הביטוי, לחופש הדת, ולזכויות אחרות שבהם ליענון החוקי הובעה התנגדות בעיקר מצדן של המפלגות החרדיות. עם זאת, הוא תקיף חוק היסוד ועד היום חלל בית המשפט העליון לצק משמעות דהבה למנות "כבוד האדם" החליל כי, תוך שהוא קובע כי מונח זה כולל ומבטא זכויות נוספות כגון שוויון, שאינו כלולות בחוק המפורש, למחלך פרשני כוח של ציגנו של השוויון כחלק ומסגרת עקרון כבוד האדם ראו למשל: מסק ד"גה של השופטת דורג' כבד ג' 461/94 מילי ג' שר הפניטון, פ"ד מבז(4) 94.

במונחים של שיה של כבוד ומסקמת בכך פרספקטיבה שונה להבנה וניתוח של תופעות ואירועים אלה. מן הדרג האחר, הניסיון להציג ניתוח תרבותי ומשפטי מקיף במכליל עניינים אך ורק מתוך פרושה של כבוד, מהחלה בסופו של דבר גם ככה המגביל את הדין המוצג בספר ואת כוחו של המסקנות הנגזרות ממנו, שכן מונח הכבוד לכדו אינו יכול להסביר או לחאר תהליכים תרבותיים של הספר, שבהם מתגלה גם חילשה נוספת של הספר. לצד זיהויים בפירוסים של מונחי כבוד כאלה או אחרים בשיח השיפוטי נמנע הספר בקשר זה מלואאר באופן מספק ולדון כמה שכבר ניתן היה להציב עליו ולדון בו באופן חד וברור יותר, כלומר במלכודת השמונה במשע הכבוד כאשר הוא מספק מסגרת מושגית מוכרת לדין בלתיאור האדם בישראל; מלכודת זו נובעת בריון מאותו מערך משפטי מורכב השמון במונח זה, והיא מתבררת כאשר אנו נודרשים לנתוח קפדני יותר של שיה הכבוד השיפוטי שהתפתח בתקופים מסוימים מאז תקיפת חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו ועד היום, בשל קוצר הירייה אצלמד בקצרה בלבד על נקודות אלה, ואביא דוגמאות ספורות להמחשתן, אך כי ניתן לזה לפחה ולהציג במקשר דיין רחב ומקיף לאין ערוך.

בפרק העוסק במסיקת בית המשפט העליון בתקופה שלפני חוק יסוד: כבוד האדם והחירות הציגנו קמיר כי משנתקם החוק הכריז בית המשפט כי "כבוד האדם" היה מאז ומתמיד נר לרגל מערכת המשפט וכי חוק היסוד לא הושי מאומה, אלא רק עיגן במסמך חוקתי את המצב ששרר קודם לכן בהנהגתו של בית המשפט עצמו. קמיר חולקת על טענה זו ומציגת כי המקור שלה מוביל למסקנות שונות. "מקורה של קמיר גילה כי עד סוף שנות השבעים של המאה הקודמת לא השתמשו כמעט בית המשפט העליון בציוני חלשוני "כבוד האדם". מפנה של המש הנהגה לטענתה שכונות השמונים, ונממה זו התחקה מאד לאתר תקיפתו של חוק יסוד: כבוד האדם והחירות, או הפך ערך "כבוד האדם" לערך היסודי. תמונתו של שיטת המשפט הישראלית, עם זאת, שימוש מדיד והולך במושג "כבוד האדם" אינו מעיד בהכרח על שינוי מהותי בתוכנו של שיה הזכויות בישראל. הרי כפי שמתברר מן הדין המושג בתחילת הספר, מושג "כבוד האדם" המודרני, שאותו מתקתק קמיר לכיבוד סוגי"ל "כבוד מרחי" נחפס כאמור כסמון כחוכי אגר של זכויות יסוד ספציפיות. חלק מוכויות אלה ובמיוחד הזכויות הפליליות התאחדו כגון הזכות לחיים, לחירות, לשלישה על הנות, לאוטונומיה, לחופש ביטוי, לחופש פולחן דתי וכיוצא בהם זכו לפיתוח הדרגתי בפסיקת בית המשפט העליון מוראשית ימיה של המדינה גם בהיעדרה של מנילת זכויות אדם חוקתית כחובה. השאלה אם חוק יסוד: כבוד האדם והחירות שינה את תוכנו של שיה הזכויות בישראל באמצעות עיגונו החוקתי של ערך "כבוד האדם", או שבא צריך בית המשפט כאשר קבע כי ברמה המהותית נתן המונח ביטוי למערך זכויות שהוכרז זה מכבר בשיח השיפוטי הישראלי, אינה יכולה להיבחן אפוא רק מתוך ניתוח סמנטי המותקד

3. שם, ע' 106.
4. כדי לבחון את מקומו של מונח הכבוד בפסיקתו של בית המשפט העליון פרקו קמיר באמצעות עורר מחקר את כל פסקי הדין אשר יצאו מתת דיין ופורסמו במסל יובל שנים. מיום הקמתו ועד שנת 1998. פסקי הדין שפורסמו עד סוף שנות השבעים של המאה ה-20 עברו סיקת דיונית, ואילו לגיב המשפט משנות השמונים ואילך נערך חיפוש מהותי.

באופן דומה, שית הכבוד השיפוטי שהתפתח משנת 1998 ואילך בעקבות חוקי למניעת הטרדה מינית הוא בעל הרכיבים מטרדיים לא פחות. חוק זה שנחקק לאחר חוק יסודי: כבוד האדם וחירותו ובהשראת מהפכת הכבוד שחוק יסודי זה הוביל, הציב כאמור את ערך כבוד האדם במרכזו.¹¹ עובדה זה הביאה לכך שהחוק והניחוח השיפוטי של חופעת ההטרדה המינית בישראל מתבססים כיום אך ורק על מושגים של כבוד, כאשר בחלק מפסקי החוק הרלוונטיים דומה כי "הודרת הכבוד" הנשית, דהיינו הצורך להגן על תומתן המינית של נשים ולגונן עליהן, הוא זה שמנחה ומוביל לעתים את החוק המשפטי בהקשר זה.¹² עיון מדויק יותר בשטח הגבולות בין מושג "הכבוד המגדלי" לבין מושג "הודרת הכבוד", המתרחשת בפסיקה בעיקר בהקשרים מטרדיים, מגלגל אפוא שעוד "כבוד האדם", שקנה לו אודות איחנה בחינה, דורש דיון בקורותיו יותר לא רק בשל טעמים של דיוק מושגי המתייחסים לשרטט את משמעותו הנפרדת ולהבחין ביניהן. השאלה החשובה לא פחות היא השאלה הנורמטיבית – עד כמה ראוי ונכון היה להציב במרכז מגילת זכויות האדם הישראלית מושג עמום ומורכב מבחינה המשפטיות שהוא אמצע בקרבן. זאת ועוד, היבטיה הנגזרים מהמבטאים של דילמה זו מתרבים גם את המעיינות שבאמוץ הפמיניסטי (וטקטי או המולח) ניטול השיגים של מושג הכבוד אל תוך השיטה והעשייה הפמיניסטית העשויים. סיפורי של הכבוד הישראלי לא הם אפוא. ספרה של קמיר מניח גרבר ראשון לחשוב לסיפור הזה, ועמה צריך להמשיך ולשאל שאלות נוספות של כבוד על מנת להשלים את הסיפור ולפרשו את כולו.

תמרון סמנטי ברור להמשגה של כל הטיעו של זכויות מיניותם של כבוד, שהרי המשגה כיוו יש בה יתרון משפטי ברור על פני כל המשגה אחרת שאינה מתבססת על זכויות הכלולות בחוק היסודי ומובנות באופן מפורש על ידי גם הפמיניזם המשפטי נשנה כרטרדיקה קוסמת זה, והדוגמה הבלוטת בהקשר זה היא ריבושו של החוק למנועת הטרדה מינית בשנת 1998, העושה שימוש במושג "כבוד האדם" כמושג מרכזי המבטא ומגדיר את הפגיעה הטמונה בהטרדה מינית.¹³ עם זאת, דומה כי עלינו לדווח דברים יותר נטיק כי התחרות בכבוד בהקשרה של הטרדה המינית למשל, או בהקשרים אחרים הננוגעים לנשים, מבטאת מהלך אידאולוגי מוחתי המאפיין את השיח הפמיניסטי החדש ומעיד למעשה על עומק התיסת הכבוד של שיה זה בהשוואה לעומקה של תפיסת השוויון וכתחליף לה.

לבסוף, נותרת סוגיית מורכבות החוכמית של מושג הכבוד והשלכותיה המשפטיות מורכבות זו מהיות כאמור את בקורת המוצא של הספר, המנסה בהמשך להציג את ביטוייה וגילוייה בשיח התרבותי המשפטי. אולם נראה כי לפחות ככל שהדבר נוגע לשיח המשפטי, יש בדין המוצג בספר משום יסוד מסוים של התמצה, הן ברמה המתודולוגית והן ברמה המהותית. קמיר מנתחת את שית כבוד האדם השיפוטי, שהתפתח לאחר חקיקת חוק יסודי: כבוד האדם וחירותו, רק עד שנת 1998. דהיינו, היא מתמקדת בשיח העננים הראשונות ונמנעת מכל התייחסות לשיגים מאוחרות יותר, ובהווה זו לא רק שאינה מנומקת או מובהקת, אלא שהיא מוציאה מגדר הניתוח פסיקה משפטיות ועדכנית יותר של בית המשפט בסוגיית הכבוד, יתרה מזו, על בסיס הניתוח המוצגם-היסוית היה מסיקה קמיר ומסכמת כי בית המשפט אינו מקפיד על התמנה ממושית ברורה בין מושגי הכבוד השונים, וערובו מושגי זה הוא בעיית שכן הוא "מניב חוסר קוהרנטיות, ויוצר מראית עין של שרירות או אינטרסנטיות בפסיקה בית המשפט העליון."¹⁴ נראה עם זאת כי מסקנת זו אינה ממצה את הדילמה שמעורר השיח השיפוטי בהקשר זה. קושי אחד החדש עיון וליבון ממוקד יותר הוא זה הנובע מערוב שבין מושג "הכבוד המגדלי" המודרני לבין "הודרת הכבוד" המטריאליסטית המסורתית, דילמה זו בולטת במיוחד בסוגיות הנוגעות לנשים, וחלי המהישה את הקשיים הכרוכים בשימוש בכבוד בהקשרים אלו בדיוק בשל רמת פרישנותו עמיתותו ומשפטיותו הפונדמנטליות המפוכות. ביטוי לדברים הללו ניתן למצוא למשל בפסיקה העוסקת באלימות פיזית ומינית כלפי נשים, שבה אנו מגלים כי לעתים "הודרת הכבוד" הנברית משתלמת על שית הכבוד שעליו מתבסס פסק הדין, וכך מודרת לשרליים כל עמדה מהותית המלידה בכבודה המגדלי של האישה ובמיוחדותה מחוץ פרספקטיבה מודרנית של כבוד האדם.¹⁵

8. חוק זה קובע בסעיף 1 שבנו: "חוק זה מטרתו לאסור על הטרדה מינית כדי להגן על כבודו של אדם, על חירותו ועל פרישנותו, וכדי לקיים את השוויון בין המינים".

9. שם, ע' 150.

10. ראו למשל: ע"ש 3071/92 מוריס אוואלוס נ' מרינה ישראלי, פ"ד (נז) 578; 98/3031 מרינה ישראלי

נ' פלוגי, פ"ד (נז) 577. לניתוח בקורות של פסיקה זו מפרספקטיבה פמיניסטית ראו: א. קמיר "ארך

הנהגה הספרותית את האשה, חום דפם של האדם המכיר והישראליה המצויה בהקשרים הקשור בהלכת

אוואלוס" פלוגי 1 (תשס"ז) 137; "תרוש" סיפור של אונס לא יותר" – על הפוליטיקה של ייצוג

טקסטואלי בע"ש 3031/98 מרינה ישראלי נ' דן שבתא" משפטים לא (תשס"א) 579.

11. ראו הערה 8 לעיל.

12. לניתוח בקורותי הפציג את מכלול היבטיה המצויינים של השיח השיפוטי שהתפתח בעקבות חוקי

למניעת הטרדה מינית ראו: נ. רימלט "על מין, מיניות וכבוד: החוק למניעת הטרדה מינית במבחן

המאורית הפמיניסטית והמצאות המשפטית" משפטים לא (תשס"ז) 610.